

DOI: <https://doi.org/10.4467/25439561KSR.25.015.22301>

ROMAN ANDRZEJ PŁOŃSKI <https://orcid.org/0000-0002-5144-2103>

Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Diecezja Białostocko-Gdańska,
Archiwum Diecezjalne, Białystok

PROFIL HAGIOLOGICZNY PRAWOSŁAWIA KIJOWSKO-LWOWSKIEGO XVII WIEKU

THE HAGIOLOGICAL PROFILE OF 17TH-CENTURY KYIV–LVIV ORTHODOXY

Streszczenie

Istotnym elementem kultury hagiologicznej prawosławia terenów I Rzeczypospolitej jest jego profil hagiologiczny. Odzwierciedla on konkretną tożsamość kulturowo-kultową społeczności ludzi wierzących również obecnych czasów. Analiza i prezentacja wspomnianego elementu tożsamości XVII-wiecznego prawosławia Rzeczypospolitej odgrywa istotną rolę w studiach i analizie naukowej kijowsko-lwowskiego prawosławia. Jego kultura hagiologiczna stanowi element prawosławnej kultury kultu.

Abstract

An important element of the hagiological culture of Orthodoxy in the territories of the Polish–Lithuanian Commonwealth is its distinctive hagiological profile. It reflects a specific cultural and cult identity of the believing community that continues to resonate even in contemporary times. The analysis and presentation of the aforementioned element of the identity of the 17th century Orthodoxy in the First Polish Republic plays an important role in the studies and scholarly studies of the Kyiv–Lviv Orthodox tradition. Its hagiological culture constitutes an integral part of the Orthodox devotional heritage.

Słowa kluczowe: prawosławie, hagiologia, kult, leitourgiarion, kultura
Keywords: Orthodoxy, hagiology, leitourgiarion, culture

Niniejsze studium ma na celu skatalogowanie świętych czczonych przez prawosławie na ziemiach polskich w XVII wieku. Jego celowość uzasadnia temat, tzn. profilowanie prawosławia I RP pod kątem hagiologicznym. Studium wycinka kultury prawosławnej, w tym wypadku kultury hagiologicznej¹ ma istotne znaczenie dla opisu procesów kulturowych, mających miejsce w prawosławiu. Tak ujęty profil hagiologiczny, sam w sobie, stanowi narzędzie badawcze w studiach nad prawosławiem w Polsce, jak i na świecie. Pozwala określić paradygmaty tworzące kulturę hagiologiczną prawosławia Korony Polskiej XVII wieku.

Materiał badawczy stanowią teksty święte prawosławia, będące częścią nabożeństw prawosławnych właściwych podniosłym chwilom jego życia, tzn. modlitwy: prymarna i finalna *пятихлебья* oraz *проскомидии*². Ich formularz zamieszczany jest w księgach typu: *λεειτουργιαριον*/служебник³. W toku badań wykorzystano edycje: kijowskie (L[K]) z 1620, 1629, 1639, 1653 roku; lwowskie (L[L]) z 1646, 1681, 1691, 1702 roku oraz moskiewskie (L[M]) z 1602, 1627, 1633, 1640, 1651, 1655, 1656, 1657 roku.

¹ A. Kłosowska, *Socjologia kultury*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983, ss. 13–37; I. Werbiński, *Problemy i zadania współczesnej hagiologii*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2004, ss. 246–287; R.A. Płoński, *Kult Bogarodzicy w prawosławiu. Próba syntezy*, „Studia Theologiae Fundamentalis” 2012, t. 4, ss. 165–177.

² Szerzej temat kultu prawosławnego w kontekście podejmowanego problemu badawczego omawiają: B. Bobrinsky, *Życie liturgiczne*, tłum. J. Dembska, Warszawa, Wydawnictwo Księży Marianów, 2004; M. Lenczewski, *Liturgika czyli nauka o nabożeństwach. Skrypt dla sekcji teologii prawosławnej*, Warszawa, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1981; E. Przybył, *Prawosławie*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2006; E. Kocój, *Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumuńskim kalendarzu prawosławnym*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013; eadem, *Zwyczaj cyklu dobowego w prawosławnych monastyrach w Rumunii, czyli o wzajemnych związkach materialnego i niematerialnego dziedzictwa kultury*, „Teologia i Człowiek” 2013, t. 21, nr 1, ss. 85–106; eadem, *Kalendarz liturgiczny kościoła prawosławnego w Rumunii – lokalna transformacja tradycji bizantyjskiej*, „Balcanica Posnaniensia” 2012, vol. XIX, ss. 95–110; R.A. Płoński, *Celebracja Liturgii św. Bazylego Wielkiego w tradycji Liturgikonu Weneckiego z 1519 r.*, [w:] *Latopisy Akademii Supraskiej*, vol. 2: *Kościół prawosławny na Balkanach i w Polsce – wzajemne relacje oraz wspólna tradycja*, red. U. Pawluczuk, Białystok, Fundacja „Oikonomos”, 2011, s. 74.

³ Zagadnienie typologii ksiąg oraz kultury nazwicznej ksiąg mających zastosowanie w prawosławnym kulcie religijnym omawiają: O. Narbutt, *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treściowego*, Warszawa, Akademia Teologii Katolickiej, 1979; R.A. Płoński, *Leiturgiarion Piotra Mohyły z 1629 i 1639 roku. Studium porównawcze*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2014, t. 14, s. 114; *Историческое обозрение богослужебных книг Греко-Российской Церкви*, Киев, в Типографии Киево Печерской Лавры, 1836; *Историческое обозрение богослужебных книг Греко-Российской Церкви*, Киев, в Университетской Типографии, 1857; I. Petrov, *Od inkunabulów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015; Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Katalog druków cyrylickich. XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2004; eadem, *Druki cyrylickie z oficyjn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińskiego-Mazurskiego 2003.

Analiza porównawcza wspomnianych tekstów źródłowych pozwoliła wyodrębnić katalogi świętych właściwe Kijowowi⁴, Lwowowi⁵ oraz Moskwie⁶. Przy sporządzaniu katalogów pominięto świętych powtarzających się w redakcjach kijowskich, lwowskich i moskiewskich analizowanych tekstów źródłowych. Ujęto tylko tych świętych, którzy występowali w konkretnej redakcji, a których brak było w pozostałych. Katalog kijowski tworzą święci: Jan z Suczawy, Antoni i Teodozy Pieczerscy, hierarchowie kijowscy, Szymon abp Suzdała, książe męczennicy Roman i Dawid, Męczennicy Wileńscy, męczennicy Kuksza i Pimen, Prochor Cudotwórca, Uczniowie św. Antoniego i Teodozego, Mojżesz Ugrin, Agapit darmo leczący lekarz, Andrzej z Konstantynopola Saloita oraz Symeon z Palestyny Saloita. W wypadku Lwowa katalog ten jest identyczny. W przypadku moskiewskiego centrum życia prawosławia mamy do czynienia z trzema katalogami świętych. Ich kształt ilustruje reformę kultu prawosławnego w Carstwie Moskiewskim w XVII wieku. Pierwszy z nich jest właściwy dla lat 1602–1640, drugi dla roku 1651 oraz trzeci po 1655 roku. Katalog świętych właściwy prawosławnemu ośrodkowi życia duchowego Moskwy w pierwszym okresie tworzą: metropolici kijowscy, Jan arcybiskup Nowgorodu, Leoncjusz bp Rostowa, Antoni i Teodozy Pieczerscy, Eutymiusz i Sawa, Jan Klimak, Ojcowie: Sergiusz, Barlaam, Cyryl, Nikon, Pafnucy, Nikita Perejasławski Stylita, Dymitr z Wołogdy, Aleksander Swirski, Maksym z Moskwy Saloita, Bazyli z Moskwy Saloita, Mateusz, Marek, Łukasz, Jan [ewangelista], męczennicy: Nikita, Prokopiusz, męczennicy książe kijowscy Borys i Gleb, książe Michał Czernigowski i jego boliarin Teodor oraz Jan z Damaszku. Edycja roku 1651 jest wyjątkowa, ponieważ zawiera dodatkowe wspomnienia świętych, oprócz tych z 1640 roku. W 1651 roku katalog moskiewski tworzą święci wspomnieni w edycji z 1640 roku oraz: Nikita bp Nowgorodu (to wspomnienie funkcjonuje dalej w kolejnych edycjach), Guriasz i Barsonofusz z Kazania (tylko w edycji 1651), Zosym i Sabatiusz Sołowieccy (tylko w edycji 1651). W trzecim, po 1655 roku, katalog świętych stanowią: metropolici kijowscy, Nikita bp Nowgorodu, Leoncjusz bp Rostowa, 12 Apostołów, Sergiusz z Radoneża oraz Barlaam Futynski.

Analiza porównawcza poszczególnych katalogów pozwala, jak już zaznaczono, stwierdzić identyczność dwóch z nich: kijowskiego i lwowskiego. Należy tu mówić o jednym katalogu świętych, o jednym profilu hagiologicznym. Materiał *moskiewski* wskazuje na odrębność prawosławia terenów państwa moskiewskiego. Należy zaznaczyć, iż w katalogach kijowskim i moskiewskim wybrzmiewa temat genetycznego związku z kijowskim dziedzictwem prawosławia obu obediencji.

---

⁴ Aneks 1.

⁵ Aneks 2.

⁶ Aneks 3.

Materiał badawczy poddany analizie a zaprezentowany w Aneksach 1–3 (kijowski, lwowski i moskiewski katalog świętych) wymaga komentarza, dotyczącego metodyki oznaczenia obecności danego świętego w tekście źródłowym. Znakiem (+) oznaczono wspomnienie świętego w modlitwie prymarnej i finalnej *пятихлебья*, z kolei (+P) oznaczono wspomnienie we wcześniej przytoczonych modlitwach oraz modlitwie *проскомидии*.

„Badacze literatury i sztuki interesują się najpiękniejszymi kwiatami drzewa, którego korzenie badają antropolodzy”. Robert Redfield tymi słowami scharakteryzował podejście metodologiczne przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych względem badań kultury⁷. Posiłkując się tą metaforą, należy postawić pytanie: gdzie należy umieścić profil hagiologiczny? Czy jest to *najpiękniejszy kwiat drzewa czy korzeń*? Zależnie od tego, jak zostanie umieszczony, jego interpretacja będzie różna. Perspektywa *kwiatu* stanowi o sumaryczności, sumie, diachronii, linearności. Perspektywa *korzenia* o genetyczności, fundamentalności dla procesów, przemian.

Pierwsza z nich, sumaryczna, stanowi sumę doświadczenia prawosławia kijowsko-lwowskiego XVII wieku, trwającego w podziemiu, następnie jawnie. Druga z kolei, genetyczna, pozwala widzieć w działaniach prawosławnej hierarchii XVII wieku program⁸ ukierunkowany na wyraźne cele: znakowanie prawosławia Rzeczypospolitej (traktowanie świętych, jako znaków, tekstów, ikon)⁹. Katalog świętych, postrzegany jako ikonostas, łączy i włącza w łono ortodoksji prawosławia czterech starożytnych patriarchatów prawosławia Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Definiuje jednocześnie prawosławie tego regionu, jego doświadczenie i zasób. Nic jednocześnie nie traci, z tego co dlań nadrzędne. Jest i pozostaje

⁷ A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, op. cit., s. 15.

⁸ H. Kowalska, *Kultura staroruska. Tradycja i zmiana*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1998; H. Kowalska-Stus, *Kultura i eschatologia. Moskwa wieku XVII*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007; M. Melnyk, *Spór o zbawienie: zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI – połowa XVII wieku)*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2001; idem, *Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2005; idem, *Preekumenizm i konfesjonalizm prawosławnych dążeń zjednoczeniowych w I Rzeczypospolitej (1590–1596)*, Olsztyn, Wydawnictwo Katedry Aksjologicznych Podstaw Edukacji UWM, 2013; idem, W. Pilipowicz, *Kazania i komentarze sakramentalno-liturgiczne z Trebnika św. Piotra Mohyły*, Olsztyn, Manuskrypt, 2003; A. Naumow, *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich*, seria: Krakowsko-Wileńskie Studia Sławistyczne, t. 1, Kraków, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996; W.A. Serczyk, *Kultura rosyjska XVIII wieku*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984.

⁹ Ilustrację znakowania prawosławia, tyle że serbskiego, stanowi m.in. antologia tekstów pt.: *Dar słowa. Ze starej literatury serbskiej*, wyb. i red. A. Naumow, przekł. T. Wątor-Naumow, A. Naumow, W. Kotwiczowa, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1984.

punktem wyjścia ku wejściu do rzeczywistości zbawczej (fundament życia i cel życia), doświadczenia sacrum, właściwego tej części oikumeny prawosławnej, zintegrowanej z bałkańską oraz noworzyską. Sam w sobie staje się: tekstem w tekście (tak, jak ikona w ikonostasie), zapisem, kartą, metodą utrwalania prawd wiary i kultury doświadczania świętości oraz rozwijania gramatyki myślenia o Absolucie.

Katalog świętych, promowanie zwłaszcza wybranych świętych to: element kultury narracji prawosławnej¹⁰ o człowieku włączającym się i włączanym w praxis niebiańskie (*οι τα Χερουβιμ μυστικως εικονιζοντες*); element gramatyki życia duchowego¹¹; element prawosławnej paidei; element konstytuujący i kształtujący ortodoksję prawosławnych; element konstytuujący i kształtujący kulturę prawosławną ziem polskich XVII wieku, jej profil hagiologiczny.

Aneks 1. Katalog świętych tworzących profil kijowski

	1620 ^[1]	1629 ^[2]	1639 ^[3]	1653 ^[4]
Jan z Suczawy	-	+	+	+
Antoni i Teodozy Pieczerscy	-	+	+	+
Hierarchów kijowscy	-	+	+	+
Szymon abp Suzdała	-	+ P	+ P	+ P
Książęta męczennicy Roman i Dawid	-	+ P	+ P	+ P
Męczennicy wileńscy	-	+ P	+ P	+ P
Męczennicy Kuksza i Pimen	-	+ P	+ P	+ P
Prochor Cudotwórca	-	+ P	+ P	+ P
Uczniowie św. Antoniego i Teodozego	-	+ P	+ P	+ P
Mojżesz Ugrin	-	+ P	+ P	+ P
Agapit darmo leczący lekarz	-	+ P	+ P	+ P
Andrzej z Konstantynopola Saloita	-	+ P	+ P	+ P
Symeon z Palestyny Saloita	-	+ P	+ P	+ P

^[1] L[K] 1620, ss. 26–30, 400–402, 407–410; ^[2] L[K] 1629, ss. 37–38, 44–45, 124–126; ^[3] L[K] 1639, ss. 56–58, 68–69, 193–197; ^[4] L[K] 1653, ss. 29v, 34r–45v, 97r–98v, 99r.

Źródło: oprac. R.A. Płoński na podstawie liturgiarionów kijowskich (L[K]) z 1620, 1629, 1639, 1653 roku.

¹⁰ R.A. Płoński, *Kultura współczesnej prawosławnej myśli religijnej*, [w:] *Pojednanie polsko-ukraińskie. Inspiracje ewangeliczne*, red. M. Melnyk, J. Moskałyk, H. Skorowski, Warszawa, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, 2023.

¹¹ Święty Izaak z Niniwy, *Gramatyka życia duchowego*, wstęp, tłumaczenie, oprac. i red. ks. J. Słomka, Kraków, Wydawnictwo M, 2010; *Post jako praktyka duchowa. Ojcowie Kościoła o poście*, red. L. Nieścior, Kraków, Wydawnictwo M, 2019.

Aneks 2. Katalog świętych tworzących profil lwowski

	1646 ^[1]	1681 ^[2]	1691 ^[3]	1702 ^[4]
Jan z Suczawy	+	+	+	+
Antoni i Teodozy Pieczerscy	+	+	+	+
Hierarchów kijowscy	+	+	+	+
Szymon abp Suzdala	+ P	+ P	+ P	+ P
Księżęta męczennicy Roman i Dawid	+ P	+ P	+ P	+ P
Męczennicy wileńscy	+ P	+ P	+ P	+ P
Męczennicy Kuksza i Pimen	+ P	+ P	+ P	+ P
Prochor Cudotwórca	+ P	+ P	+ P	+ P
Uczniowie św. Antoniego i Teodozego	+ P	+ P	+ P	+ P
Mojżesz Ugrin	+ P	+ P	+ P	+ P
Agapit darmo leczący lekarz	+ P	+ P	+ P	+ P
Andrzej z Konstantynopola Saloita	+ P	+ P	+ P	+ P
Symeon z Palestyny Saloita	+ P	+ P	+ P	+ P

^[1] L[L] 1646, ss. 26r–26v, 31r–31v, 95v–97v; ^[2] L[L] 1681 [3 wydanie], ss. 29r–29v, 34r–35r, 96r–98r;

^[3] L[L] 1691 [3 wydanie], ss. 19r–19v, 22v–23r, 61v–62v; ^[4] L[L] 1702, ss. 29r, 34v–45r, 96r–98r.

Źródło: oprac. R.A. Płoński na podstawie liturgiarionów lwowskich (L [L]) z 1646, 1681, 1691, 1702 roku

Aneks 3. Katalog świętych tworzących profil moskiewski

	1602 ^[1]	1627 ^[2]	1633 ^[3]	1640 ^[4]	1651 ^[5]	1655 ^[6]	1656 ^[7]
Metropolici „kijowscy”	+	+	+	+	+	-	-
*Metropolici „kijowscy”	-	-	-	-	-	+	+
Jan arcybiskup Nowgorodu	+	+	+	+	+	-	-
*Nikita bp Nowgorodu	-	-	-	-	+	+P	+P
Leoncjusz bp Rostowa	+	+	+	+	+	+P	+P
*Guriasz i Barsonofiusz z Kazania	-	-	-	-	+	-	-
Antoni i Teodozy Pieczerscy	+	+	+	+	+	-	-
Eutymiusz i Sawa	+	+	+	+	+	-	-
Jan Klimak	+	+	+	+	+	-	-
Ojcowie: Sergiusz, Barlaam, Cyryl, Nikon, Pafnucy	+	+	+	+	+	-	-
*Ojcowie: Sergiusz, Barlaam, Cyryl, Nikon	-	-	-	-	+	-	-
**Pafnucy Borowski	-	-	-	-	+	-	-
Nikita Perejasławski Stylita	+	+	+	+	+	-	-
Dymitr z Wołogdy	+	+	+	+	+	-	-
Zosym i Sabatiusz Sołowieccy	-	-	-	-	+	-	-
Aleksander Swirski	+	+	+	+	+	-	-
Maksym z Moskwy Saloita	+	+	+	+	+	-	-

	1602 ^[1]	1627 ^[2]	1633 ^[3]	1640 ^[4]	1651 ^[5]	1655 ^[6]	1656 ^[7]
Bazyli z Moskwy Saloita	+	+	+	+	+	-	-
*12 Apostołów	-	-	-	-	-	+P	+P
Mateusz, Marek, Łukasz, Jan	+ P	+ P	+ P	+ P	+ P	-	-
Męczennicy: Nikita, Prokopiusz,	+ P	+ P	+ P	+ P	+ P	-	-
Męczennicy księżęta kijowscy Borys i Gleb	+ P	+ P	+ P	+ P	+ P	-	-
książę Michał Czernigowski i jego bolarin Teodor	+ P	+ P	+ P	+ P	+ P	-	-
Jan z Damaszku	+ P	+ P	+ P	+ P	+ P	-	-
Sergiusz z Radoneża	-	-	-	-	-	+P	+P
Barlaam Futynski	-	-	-	-		+P	+P

^[1] L[M] 1602, ss. 22v–23v, 25v–26v, 80v–82r; ^[2] L[M] 1627, ss. 24r–25v, 28r–29r, 90r–91v; ^[3] L[M] 1633, ss. 16v–17v, 20r–21r, 81v–82v; ^[4] L[M] 1640, ss. 16v–17v, 20r–21r, 78v–79v; ^[5] L[M] 1651, ss. 36v–37v, 40r–41r; ^[6] L[M] 1655, ss. 77–80, 88–90, 191v–194; ^[7] L[M] 1656, ss. 133–134, 144, 292–293, 296.

Źródło: oprac. R.A. Płoński na podstawie liturgiarionów moskiewskich (L[M]) z 1602, 1627, 1633, 1640, 1651, 1655, 1656.

Literatura

- Bobrinskoy B., *Życie liturgiczne*, tłum. J. Dembska, Warszawa, Wydawnictwo Księży Marianów, 2004 149 ss.
- Dar słowa. Ze starej literatury serbskiej*, wyb. i red. Aleksander Naumow, przekł. T. Wątor-Naumow, A. Naumow, W. Kotwiczowa, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1984, 274 ss.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., *Druki cyrylickie z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., *Katalog druków cyrylickich. XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2004, 363 ss.
- Kłóskowska A., *Socjologia kultury*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983, 607 ss.
- Kocój E., *Kalendarz liturgiczny kościoła prawosławnego w Rumunii – lokalna transformacja tradycji bizantyjskiej*, „Balcanica Posnaniensia” 2012, vol. XIX, ss. 95–110.
- Kocój E., *Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumuńskim kalendarzu prawosławnym*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013, 496 ss.
- Kocój E., *Zwyczaj cyklu dobowego w prawosławnych monastyrach w Rumunii, czyli o wzajemnych związkach materialnego i niematerialnego dziedzictwa kultury*, „Teologia i Człowiek” 2013, t. 21, nr 1, ss. 85–106.

- Kowalska H., *Kultura staroruska. Tradycja i zmiana*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1998, 306 ss.
- Kowalska-Stus H., *Kultura i eschatologia. Moskwa wieku XVII*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007, 495 ss.
- Lenczewski M., *Liturgika czyli nauka o nabożeństwach. Skrypt dla sekcji teologii prawosławnej*, Warszawa, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1981, 224 ss.
- Melnyk M., *Preekumenizm i konfesjonalizm prawosławnych dążeń zjednoczeniowych w I Rzeczypospolitej (1590–1596)*, Olsztyn, Wydawnictwo Katedry Aksjologicznych Podstaw Edukacji UWM, 2013, 536 ss.
- Melnyk M., *Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2005, 392 ss.
- Melnyk M., *Spór o zbawienie: zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI – połowa XVII wieku)*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2001, 270 ss.
- Melnyk M., Pilipowicz W., *Kazania i komentarze sakramentalno-liturgiczne z Trebnika św. Piotra Mohyły*, Olsztyn, Manuskrypt, 2003, 188 ss.
- Narbutt O., *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treściowego*, Warszawa, Akademia Teologii Katolickiej, 1979, 148 ss.
- Naumow A., *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich*, seria: Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, t. 1, Kraków, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996, 216 ss.
- Petrov I., *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015, 268 ss.
- Płoński R.A., *Celebracja Liturgii św. Bazylego Wielkiego w tradycji Liturgikonu Weneckiego z 1519 r.*, [w:] *Latopisy Akademii Supraskiej*, vol. 2: *Kościół prawosławny na Bałkanach i w Polsce – wzajemne relacje oraz wspólna tradycja*, red. U. Pawluczuk, Białystok, Fundacja „Oikonomos”, 2011, ss. 71–100.
- Płoński R.A., *Kult Bogarodzicy w prawosławiu. Próba syntezy*, „Studia Theologiae Fundamentalis” 2012, t. 4, ss. 165–177.
- Płoński R.A., *Kultura współczesnej prawosławnej myśli religijnej*, [w:] *Pojednanie polsko-ukraińskie. Inspiracje ewangeliczne*, red. M. Melnyk, J. Moskałyk, H. Skorowski, Warszawa, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, 2023, ss. 141–160.
- Płoński R.A., *Leiturgiarion Piotra Mohyły z 1629 i 1639 roku. Studium porównawcze*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 14, 2014, ss. 105–118.

Post jako praktyka duchowa. Ojcowie Kościoła o poście, red. L. Nieścior, Kraków, Wydawnictwo M, 2019, 219 ss.

Przybył E., *Prawosławie*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2006, 251 ss.

Serczyk W.A., *Kultura rosyjska XVIII wieku*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984, 291 ss.

Święty Izaak z Niniwy, *Gramatyka życia duchowego*, wstęp, tłumaczenie, oprac. i red. ks. J. Słomka, Kraków, Wydawnictwo M, 2010, 193 ss.

Историческое обозрение богослужбныхъ книгъ Греко-Россійской Церкви, Киев, въ Типографіи Киево Печерской Лавры, 1836, 205 ss.

Историческое обозрение богослужбныхъ книгъ Греко-Россійской Церкви, Киев, въ Университетской Типографіи, 1857, 107 ss.

References

Bobrinsky B., *Życie liturgiczne* [Liturgical Life], trans. J. Dembska, Warszawa, Wydawnictwo Księży Marianów, 2004 149 pp.

Dar słowa. Ze starej literatury serbskiej [The Gift of the Word. From Old Serbian Literature], A. Naumow (Ed.), trans. T. Wątor-Naumow, A. Naumow, W. Kotwiczowa, Łódź, Wydawnictwo Łódzkie, 1984, 274 pp.

Istoricheskoe obozrenie bogoslužebnyh knjig Greko-Rossijskoj Cerkvi [Historical Review of Liturgical Books of the Greek-Russian Church], Kiev, Tipografia Kievo Pecherskoj Lavry, 1836, 205 pp.

Istoricheskoe obozrenie bogoslužebnyh knjig Greko-Rossijskoj Cerkvi [Historical Review of Liturgical Books of the Greek-Russian Church], Kiev, Tipografia Kievo Pecherskoj Lavry, 1857, 107 pp.

Jaroszewicz-Pierestawcew Z., *Katalog druków cyrylickich. XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej* [Catalog of Cyrillic Prints. 15th–18th Centuries in the Collections of the National Library], Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2004, 363 pp.

Kłóskowska A., *Socjologia kultury* [Sociology of Culture], Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983, 607 pp.

Kocój E., *Kalendarz liturgiczny kościoła prawosławnego w Rumunii – lokalna transformacja tradycji bizantyjskiej* [The Liturgical Calendar of the Orthodox Church in Romania – A Local Transformation of the Byzantine Tradition], “Balcanica Posnaniensia” 2012, vol. XIX, pp. 95–110.

Kocój E., *Pamięć starych wieków. Symbolika czasu w rumuńskim kalendarzu prawosławnym* [Memory of the Old Centuries: The Symbolism of Time in the

- Romanian Orthodox Calendar], Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013, 496 pp.
- Kocój E., *Zwyczajy cyklu dobowego w prawosławnych monastyrach w Rumunii, czyli o wzajemnych związkach materialnego i niematerialnego dziedzictwa kultury* [Customs of the Daily Worship Cycle Practiced in Orthodox Monasteries in Romania, i.e. a Portrayal of Mutual Interactions of the Material and Immaterial Cultural Heritage], „Teologia i Człowiek” 2013, vol. 21, no. 1, pp. 85–106.
- Kowalska H., *Kultura staroruska. Tradycja i zmiana* [Old Russian Culture. Tradition and Change], Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1998, 306 pp.
- Kowalska-Stus H., *Kultura i eschatologia. Moskwa wieku XVII* [Culture and Eschatology. Moscow in the 17th Century], Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007, 495 pp.
- Lenczewski M., *Liturgika czyli nauka o nabożeństwach. Skrypt dla sekcji teologii prawosławnej* [Liturgics: The Study of Worship. A Textbook for the Section of Orthodox Theology], Warszawa, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1981, 224 pp.
- Melnyk M., *Preekumenizm i konfesjonalizm prawosławnych dążeń zjednoczeniowych w I Rzeczypospolitej (1590–1596)* [Pre-ecumenism and Confessionalism. Orthodox Moves Towards Unity in the Commonwealth of Poland and Lithuania (1590–1596)], Olsztyn, Wydawnictwo Katedry Aksjologicznych Podstaw Edukacji UWM, 2013, 536 pp.
- Melnyk M., *Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły* [Anthropological Issues in the Writings of Piotr Mohyła], Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2005, 392 pp.
- Melnyk M., *Spór o zbawienie: zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI – połowa XVII wieku)* [The Dispute Over Salvation: Soteriological Issues in the Light of Orthodox Union Projects Developed in the Polish-Lithuanian Commonwealth (Late 16th – Mid-17th Century)], Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2001, 270 pp.
- Melnyk M., W. Pilipowicz, *Kazania i komentarze sakramentalno-liturgiczne z Trebnika św. Piotra Mohyły* [Sermons and Sacramental-Liturgical Commentaries from the *Euchologion* of St. Peter Mohyła], Olsztyn, Manuskrypt, 2003, 188 pp.
- Narbutt O., *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treściowego* [History and Typology of Byzantine-Slavic Liturgical Books. The Issue of Identification According to the Content Criterion], Warszawa, Akademia Teologii Katolickiej, 1979, 148 pp.

- Naumow A., *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich* [Faith and History. From the History of Church Slavonic Literature in the Polish-Lithuanian Lands], series: Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, vol. 1, Kraków, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996, 216 pp.
- Petrov I., *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)* [From Incunabula to the First Grammars. Contexts of the Development of the Bulgarian Literary Language (Late 15th – Early 17th Century)], Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015, 268 pp.
- Płoński R.A., *Celebracja Liturgii św. Bazylego Wielkiego w tradycji Liturgikonu Weneckiego z 1519 r.* [Celebration of the Liturgy of St. Basil the Great in the Tradition of the Venetian Liturgikon of 1519], *Latopisy Akademii Supraśkiej*, vol. 2: *Kościół prawosławny na Bałkanach i w Polsce – wzajemne relacje oraz wspólna tradycja* [Chronicles of the Supraśl Academy, Vol. 2: The Orthodox Church in the Balkans and Poland – Mutual Relations and Common Tradition], U. Pawluczuk (Ed.), Białystok, Fundacja „Oikonomos”, 2011, pp. 71–100.
- Płoński R.A., *Kult Bogarodzicy w prawosławiu. Próba syntezy* [The Veneration of the Mother of God in Orthodox Christianity: A Synthetic Approach], „*Studia Theologiae Fundamentalis*” 2012, vol. 4, pp. 165–177.
- Płoński R.A., *Kultura współczesnej prawosławnej myśli religijnej* [The Culture of Contemporary Orthodox Religious Thought], [in:] *Pojednanie polsko-ukraińskie. Inspiracje ewangeliczne* [Polish-Ukrainian Reconciliation. Inspirations from the Gospels], M. Melnyk, J. Moskałyk, H. Skorowski (Eds.), Warszawa, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, 2023, pp. 141–160.
- Płoński R.A., *Leiturgiarion Piotra Mohyły z 1629 i 1639 roku. Studium porównawcze* [Leiturgiarion of Piotr Mogiła From 1629 and 1639. A Comparative Study], „*Studia Wschodniosłowiańskie*” [East Slavic Studies] 2014, vol. 14, pp. 105–118.
- Post jako praktyka duchowa. Ojcowie Kościoła o poście* [Fasting as a Spiritual Discipline: Insights from the Church Fathers], L. Nieścior (Ed.), Kraków, Wydawnictwo M, 2019, 219 pp.
- Przybył E., *Prawosławie* [Orthodoxy], Kraków, Wydawnictwo Znak, 2006, 251 pp.
- Serczyk W.A., *Kultura rosyjska XVIII wieku* [Russian Culture of the 18th Century], Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984, 291 pp.
- Święty Izaak z Niniwy, *Gramatyka życia duchowego* [The Grammar of Spiritual Life], wstęp, tłumaczenie, oprac. i red. ks. J. Słomka, Kraków, Wydawnictwo M, 2010, 193 pp.

